

O. Tomasz Grabiec OFM^{Cap}*

HOMO LABORANS. MEANDRY LUDZKIEJ PRACY W PROCESIE BUDOWANIA LEPSZEGO ŚWIATA

*HOMO LABORANS. MEANDERS OF HUMAN WORK
IN THE PROCESS OF BUILDING A BETTER WORLD*

Abstract: Every community needs rules, that organize social life. The Catholic Church guards the integral development and accompanies people throughout ages and culture. Based on the Gospel, it helps to build a better world respecting the principles of the common good of the society, subsidiarity and solidarity. The article shows the implementation of this task by analyzing the teaching of the Church on social issues in selected historical contexts.

Keywords: Catholic social teaching, the inherent dignity of the person, Human and social development, social changes, theology of work, principles of social life.

Wyboista droga ludzkiego postępu jest nie tylko zbiorem faktów i wydarzeń z przeszłości, ale również źródłem wiedzy, z której mogą czerpać następne pokolenia. Fakt, że zdobywane w wymiarze indywidualnym doświadczenie życiowe jednostki nie może być przekazane bezpośrednio kolejnej generacji nie przeszkadza w podejmowaniu takich przedsięwzięć, które ukierunkowują potomnych na odkrywanie przez nich prawideł znajdujących się u podstaw odniesień międzyludzkich, kształtujących zasady życia społecznego. Realizacja tego postulatu jest istotna, albowiem – w sposób pośredni – otwiera możliwość partycypacji w „mądrości przodków”.

Rok 2021, w którym żyjemy, stanowi wyjątkową okoliczność motywującą nas do tego, aby podjąć to wyzwanie. W tym roku przypada 130. rocznica ogłoszenia pierwszej w historii Kościoła encykliki poświęconej zagadnieniom

* O. dr Tomasz Grabiec OFM^{Cap} – duszpasterz akademicki w parafii pw. św. Augustyna we Wrocławiu.

społecznym: *Rerum novarum*¹. Jej publikacja i zakres oddziaływania przyczyniły się do powstania katolickiej nauki społecznej oraz rozwoju myśli chrześcijańskiej². W ujęciu przekrojowym chcemy spojrzeć również na szereg innych dokumentów społecznych, których rocznicę powinniśmy zauważyć: *Quadragesimo anno*³, *Mater et Magistra*⁴, *Octogesima adveniens*⁵, *Laborem exercens*⁶ oraz *Centesimus annus*⁷. Niech ten namysł intelektualny będzie okazją do tego, aby wraz z Kościołem zaangażowanym w krzewienie i umacnianie wiary odkrywać świat z całą jego złożonością⁸.

Analiza zjawisk i wydarzeń historyczno-politycznych w rozumieniu linearnym⁹ stanowi punkt wyjścia do tego, aby odkrywać zależności zachodzące w obrębie życia społecznego. Obszar ten ma szczególne znaczenie, ponieważ tworzy środowisko będące kontekstem potencjalnego rozwoju osobowego¹⁰. Od samego początku istnienia człowiek buduje relacje z innymi ludźmi, otoczeniem, światem czy z Bogiem. Zdolność tworzenia wspomnianych relacji sprawia, że społeczność międzyludzka nie jest jakąś kategorią zewnętrzną, dzięki której istnieje środowisko do realizacji osobistych celów, ale miejscem „[...] urzeczywistniania wspólnych wartości i personalnego rozwoju”¹¹.

Zdolności percepcyjne predestynują osobę ludzką do tego, aby ujmowała ważne zdarzenia w szerszym kontekście, przekraczającym punktowość sytuacyjną danej epoki. Niewątpliwie przestrzenią umożliwiającą zgłębianie ważnych faktorów życia społecznego jest perspektywa religijna. Pomijając szczegółowe treści doktrynalno-dogmatyczne poszczególnych denominacji religijnych, należy pod-

¹ Leon XIII. *Encyklika Rerum novarum* (15.05.1891) [dalej: RN].

² Tematyka życia społecznego była obecna od samego początku w nauczaniu Kościoła. W tej sprawie wypowiadali się m.in. Klemens Aleksandryjski, św. Bazyli Wielki, św. Grzegorz z Nazjanzu, św. Grzegorz z Nysy, św. Augustyn. W średniowieczu doktryna społeczna Kościoła była inspiracją do przygotowywanego Kodeksu Justyniana (529), Dekretu Gracjana (ok. 1140) oraz Dekretaliów Grzegorza IX. Znaczenie wspomnianej encykliki polega na tym, że po raz pierwszy przedstawia systematyczny wykład doktryny Kościoła w tej materii. Zob. J. Majka. *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*. Rzym 1986; J. Bernaciak. *Miłość i sprawiedliwość*. Kraków 2019; Z. Władek. *Podstawy etyki życia gospodarczego w katolickiej myśli społecznej*. Warszawa 2021 s. 43-63.

³ Pius XI. *Encyklika Quadragesimo anno o odnowieniu ustroju społecznego i dostosowaniu go do normy prawa Ewangelii* (15.05.1931) [dalej: QA].

⁴ Jan XXIII. *Encyklika Mater et Magistra o współczesnych przemianach społecznych w świetle nauki chrześcijańskiej* (15.05.1961) [dalej: MM].

⁵ Paweł VI. *List apostolski Octogesima adveniens* (14.05.1971) [dalej: OA].

⁶ Jan Paweł II. *Encyklika Laborem exercens o pracy ludzkiej* (14.09.1981) [dalej: LE].

⁷ Tenże. *Encyklika Centesimus annus* (1.09.1991) [dalej: CA].

⁸ A. Zadroga. *Katolicka myśl ekonomiczno-społeczna wobec fundamentalnych założeń ekonomii głównego nurtu*. Lublin 2018 s. 172.

⁹ P. Rodak. *Antropologia historii / Antropologiczna historia w Polsce. Pojęcie – dziedzictwo – perspektywy*. „Rocznik Antropologii Historii” 1:2011 nr 1-2 s. 268-269.

¹⁰ *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 1994 p. 2420.

¹¹ B. Drożdż. *Posługa społeczna Kościoła*. Legnica 2009 s. 47.

kreślić, że jej specyfika umożliwia holistyczne spojrzenie na zaistniałe sytuacje dziejowe, które w wymiarze ponadczasowym nabierają nowego sensu i znaczenia. Należy stwierdzić, że ludzie wierzący ze względu na swoją wrażliwość duchową są bardziej predysponowani do tego, aby łączyć w całość poszczególne wydarzenia, dostrzegając logiczność działania sił sprawczych. Nie umniejszając wkładu w budowanie ładu społecznego osób o innych preferencjach, trzeba zaznaczyć, że różnorodność światopoglądowa stanowi ważny element każdej społeczności, a sygnalizowany aspekt religijny jest bogactwem wspólnoty międzyludzkiej.

Chrześcijańska antropologia pozwala spojrzeć na człowieka wielowymiarowo. Naukowa refleksja teologiczna sprawia, że fenomen osoby możemy ujmować w tajemnicy jej stworzenia, powołania i przeznaczenia. Na tym polu można zgłębiać arkany złożoności bytu ludzkiego w jego psycho-fizyczno-duchowej strukturze. Zagadnienia te dotyczą również jego natury i przymiotów osobowych, z niezbywalną prawdą o ludzkiej godności. Właśnie ten walor sprawia, że człowiek nie może być nigdy traktowany jako „bezosobowa rzecz” lub jako „część” zwykłego procesu produkcyjnego.

Patrząc na doniosłe momenty przełomowe, zwłaszcza wynikające z rewolucji przemysłowej, możemy zauważyć, że proces kształtowania prawa dotyczącego ochrony osób pracujących był i jest złożonym zagadnieniem. Zmieniające się coraz bardziej warunki pracy, rozwój technologii oraz postępująca specjalizacja stwarzają nowe możliwości i wzajemne oczekiwania, a co za tym idzie, rodzi się potrzeba dalszego konsensusu umożliwiającego efektywną współpracę pomiędzy zainteresowanymi stronami. Przechodząc do konkretnych rozwiązań, okazuje się, że jest szereg spraw, które wymagają, szczegółowych ustaleń, np.: Kto ma reprezentować interesy pracodawcy, a kto pracobiorcy? Czy strony mają rozmawiać ze sobą bezpośrednio, czy przez swoich reprezentantów? Jakich argumentów można użyć, aby przekonać stronę przeciwną do swoich racji?

Postawione pytania są zasadne i wydają się oczywiste dla ludzi współczesnych, albowiem potrafią oni aplikować konkretne rozwiązania do każdego z nich. Należy jednak pamiętać, że w czasach, kiedy w świadomości społecznej pytania te pojawiały się po raz pierwszy, takich odpowiedzi jeszcze nie znano.

W kontekście ciągłych zmian zachodzących w obrębie pracy oraz ich następstw, które również wpływają na jakość naszego życia, chcielibyśmy zatrzymać się na chwilę, aby z naszej perspektywy – ludzi żyjących w konkretnym czasie i miejscu, dokładnie z punktu widzenia osób żyjących w 2021 r. – zobaczyć tę skomplikowaną rzeczywistość dotyczącą polityki pracy. Na problem ten chcemy spojrzeć z perspektywy ludzi wierzących. Niech namysł intelektualny, będący naszym udziałem, stanie się okazją do tego, aby nie tylko zgłębiać zagadnienia z przeszłości, ale czerpiąc z nich inspirację, aktywnie przeżywać teraźniejszość.

Świat, w którym żyjemy i z którego dobrodziejstw tak chętnie korzystamy, jest dowodem na to, że ludzka aktywność służy nie tylko zaspokojeniu

podstawowych potrzeb, ale w jakiś sposób ukierunkowana jest na poprawę jakości zastanego życia. Niezbędnym elementem składowym tego procesu jest ludzka praca, rozumiana jako życiowe zadanie dane człowiekowi przez Stwórcę. Realizacja tego postulatu naznaczona jest pewnym zmaganiem i trudem, który w różnych formach będzie towarzyszył człowiekowi (zob. Rdz 3,17-19).

Genezy współczesnych osiągnięć cywilizacyjnych z zakresu nauki i techniki można doszukiwać się w dwóch zasadniczych źródłach, które wystąpiły u progu naszej cywilizacji. Pierwsze dotyczy procesu długotrwałej ewolucji, jaka dokonywała się w obrębie rolnictwa, drugie natomiast ujmowane jest w kategorii rewolucji w obszarze przemysłowym. Zmiany, które dokonały się w przeszłości w obrębie podstawowej organizacji pracy, różniły się względem siebie dynamizmem, zakresem oraz skalą oddziaływania społecznego. W następstwie zachodzących przemian zwiększała się świadomość społeczna, powstawały nowe okoliczności oraz perspektywy dotyczące sposobu życia.

Rozwój myśli technicznej z jednej strony umożliwił zmianę organizacji pracy w poszczególnych sektorach, z drugiej natomiast bardzo poważnie oddziaływał na stosunki społeczne w zakresie życia rodzinnego, kulturalnego i religijnego. Dotychczasowy model życia, w którym praca ogniskowała całą rodzinę wokół wspólnego zadania, stał się niewydolny i wymagał natychmiastowej modyfikacji. Również w zakresie relacji kształtowanych na linii pracodawca – pracobiorca zaczęły nasilać się reperkusje wprowadzające wiele zamętu i niepokojów społecznych, powstałych na skutek coraz większej dysproporcji pomiędzy bogatą a biedną częścią społeczeństwa. Sygnalizowane zjawiska prowadziły do konfliktów, których żadna ze stron nie potrafiła zniwelować.

Na kanwie napięć robotniczych zaczęły rozwijać się różne, czasem konkurencyjne wobec siebie koncepcje, których celem było polepszenie bytu ludu pracującego. Rozwiązania, które absorbowały współczesnych, ogniskowały się zasadniczo wokół dwóch modeli życia społecznego: socjalizmu i kapitalizmu. Pierwszy z nich upatrywał przyczynę wszelkiego zła w prywatnej własności i postulował uwłaszczenie majątku oraz jego równy podział wśród obywateli. Takie rozwiązanie miało zlikwidować wewnętrzne napięcia społeczne generowane przez walkę klas¹². Przedstawicielami tego kierunku byli Karol Marks i Fryderyk Engels.

Drugi nurt propagował pogląd, że życie gospodarcze charakteryzuje się bezwzględными i autonomicznymi prawami, które na wzór praw przyrody funkcjo-

¹² Manifest komunistyczny zawierający idee socjalistyczne w następujący sposób ukazuje dychotomię społeczną prowadzącą do nierówności klasowej: „Wolny i niewolnik, patrycjusz i plebjuż, pan feudalny i chłop-poddany, majster cechowy i czeladnik, krótko mówiąc, ciemniźciele i uciemnieni pozostawali w stałym do siebie przeciwieństwie, prowadzili nieustanną, to ukrytą, to jawną walkę, która za każdym razem kończyła się rewolucyjnym przekształceniem całego społeczeństwa, lub też wspólną zagładą walczących klas”. F. Engels, K. Marks. *Manifest komunistyczny*. Warszawa 2008 s. 32.

nują niezależne od ludzkich przedsięwzięć. Prawo życia gospodarczego charakteryzowała absolutna wolność w działaniu, którą wszyscy musieli respektować¹³. W tym ujęciu państwo nie powinno interweniować w prowadzoną przez kapitalistów politykę finansową, za którą odpowiada „niewidzialna ręka rynku”. Idee głoszone wśród przedstawicieli tego stanowiska ewoluowały, stwarzając podstawy do rozwoju takich kierunków, jak indywidualizm i liberalizm.

Nie ulega wątpliwości, że nieocenioną pomocą w przewyciężeniu pogłębiającego się impasu społecznego w zakresie kultury pracy stało się nauczanie Kościoła. Pasterskie działania zmierzały do tego, aby w świetle Ewangelii przypomnieć i na nowo ukazać szczególną pozycję człowieka w świecie. Kościół – w rozumieniu instytucjonalnym – nigdy nie pretendował do tego, aby wypowiadać się *ex cathedra* w sprawach ekonomicznych czy też ustalać szczegółowe regulacje omawianej materii. Pamiętając, że podstawową misją Kościoła jest doprowadzenie ludzi do zbawienia, należy mieć na uwadze fakt, że w wymiarze ziemskim, pośrednio i wtórnie, ma on jednak do spełnienia zadania związane z doczesnym życiem społecznym¹⁴. Zarówno miejsce¹⁵, jak i posługa Kościoła ma również

[...] umacniać więź społeczeństwa ludzkiego oraz wlewać głębszy sens i znaczenie w powszednią aktywność ludzi¹⁶.

W tym duchu należy spojrzeć na nauczanie Kościoła dotyczące kwestii robotniczej, które w formie encykliki zostało ogłoszone przez papieża Leona XIII.

1. *RERUM NOVARUM* (1891)

W 2021 r. przypada 130. rocznica ogłoszenia encykliki *Rerum novarum*. Jest to pierwszy – o tak szerokim zakresie – dokument kościelny poświęcony zagadnieniom społecznym. Jego opublikowanie nastąpiło w Rzymie, 15 maja 1891 r. Myśl przewodnia papieskiego nauczania dotyczyła kwestii robotniczej. Jego adresatami były szerokie masy społeczne, które bezpośrednio doświadczały następstw trwającej rewolucji przemysłowej. Papież zarówno dostrzegł wyzysk robotników przez nieludzki kapitalizm¹⁷, jak również poruszył kwestie dotyczące socjalizmu

¹³ K. Belch. *Katolicka nauka społeczna*. Sandomierz 2020 s. 291.

¹⁴ Cz. Bartnik. *Nauka społeczno-polityczna Kościoła*. Lublin 2008 s. 401.

¹⁵ Kościół jako przestrzeń kształtowania tożsamości osobowej i kulturowej w najszerszym tego słowa znaczeniu. Teologicznie rzecz ujmując, „Kościół jest jedynym historycznym miejscem, które gwarantuje prawdziwość teoretycznego poznania i praktycznej realizacji objawionej tożsamości człowieka”. J. Cuda. *Praktyczno-społeczne kryterium wiarygodności objawionego sensu historii. Analityczno-syntetyczne studium inspirowane paradygmatem nowej teologii praktycznej*. Katowice 1999 s. 200-201.

¹⁶ Sobór Watykański II. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965) [dalej: KDK] p. 40.

¹⁷ RN 3.

i kapitalizmu. Podjęta przez niego krytyka obu koncepcji miała na celu ukazanie ich błędnych założeń, które w swych skrajnych formach są niemożliwe do pogodzenia z duchem chrześcijańskim.

Rozważania papieża nie ograniczały się tylko do wskazywania niebezpieczeństw wynikających z błędnych założeń ideologicznych. Remedium na palące problemy była przedstawiona przez niego nauka społeczna Kościoła. Zaproponowanym rozwiązaniem stała się katolicka etyka społeczna, oparta o zasady chrześcijańskie. Dokument podkreślał znaczenie zgody społecznej, która niweluje istniejące antagonizmy, albowiem

[...] nie obędzie się jedno bez drugiego: nie może istnieć kapitał bez pracy ani praca bez kapitału. Ze zgody rodzi się piękność rzeczy i porządek, przeciwnie z walki ustawicznej pochodzą zamieszki i potworne zdziczenie¹⁸.

Zawarte w papieskim dokumencie przesłanie wskazywało te obszary, które wymagały wspólnego poszanowania i ochrony. Pius XIII podkreślił w nauczaniu szereg ważnych aspektów życia społecznego, m.in. niezbywalną godność robotników, potrzebę odpoczynku, dostosowanie warunków pracy do właściwości wieku i płci, sprawiedliwą zapłatę. W celu ochrony przed wyzyskiem oraz dla polepszenia warunków pracy należało rozwijać inicjatywę zrzeszania się, aby mogły powstawać związki zawodowe. Państwo stanowiące porządek prawny zobowiązane jest do prowadzenia polityki, która służy budowaniu stabilnego ładu społecznego. Do obowiązków państwa należy przede wszystkim dbanie

[...] o czystość obyczajów, porządek i prawidłowość w stosunkach rodzinnych, poszanowanie religii i sprawiedliwości, umiarkowane nakładanie i słuszny rozdział ciężarów i podatków, wzrost przemysłu i handlu, rozkwit gospodarstwa rolnego i inne rzeczy podobne. Im więcej będzie tutaj postępu, tym lepszy i szczęśliwszy żywot mieć będą obywatele¹⁹.

Zarówno Kościół, jak i państwo powinny współpracować ze sobą, z poszanowaniem swoich kompetencji, kierując się dobrem powierzonych im społeczności.

Rozeznawanie znaków czasu zmierzające do tego, aby w konkretnym kontekście podążać ścieżkami Ewangelii, jest wewnętrznym imperatywem duszpasterskim. Zmiana uwarunkowań społecznych sprawia, że kolejni papieże kontynuują nauczanie poprzedników, aby w nowym świetle ukazać stałość głoszonego orędzia.

2. QUADRAGESIMO ANNO (1931)

Pius XI wpisał się w ten schemat i wobec nowych okoliczności, jakie zaistniały w Europie, ogłosił 15 maja 1931 r. encyklikę *Quadragesimo anno* – o odnowie-

¹⁸ Tamże 13.

¹⁹ Tamże 26.

niu ustroju społecznego. Minęło zaledwie 40 lat od wydania *Rerum novarum*, a okazało się, że sytuacja społeczno-polityczna na świecie zmieniła się diametralnie. W tym czasie miały miejsce wydarzenia, które w konsekwencji doprowadziły do zrodzenia zasadnej potrzeby – jak powiedział Pius XI – odnowienia ustroju społecznego.

Do czynników, które kształtowały nowy kontekst społeczny, zaliczyć należy dramat pierwszej wojny światowej. Jej zasięg i następstwa odcisnęły piętno nie tylko na życiu gospodarczym, ale przede wszystkim na stosunkach międzyludzkich, mentalności, kulturze czy edukacji. W niektórych krajach rozwijający się kapitalizm doświadczał wstrząsu, który pokazał, że proces wytwórczy warunkowany jest powiązaniem wymagającymi pogłębionej regulacji. Rozwój ekonomii ujawnił nowe zależności, czego dowodem były wydarzenia na giełdzie w USA w 1929 r. Spekulacje sektora finansowego zachwiały gospodarką światową i przyczyniły się do powstania największego w historii kryzysu gospodarczego²⁰. Zapaść ekonomiczna, która dotknęła właścicieli fabryk, spowodowała również ogromny wzrost bezrobocia i nędzy społecznej. W niektórych krajach można było zauważyć narastający totalitaryzm państwowy, który wpływał na życie obywateli²¹.

Nawarstwiający się problemy społeczne stanowiły okoliczność, wobec której Pius XI podjął nauczanie dotyczące zagadnień pracowniczych. Papież wypowiedział się na temat własności, podkreślając jej indywidualny, a zarazem społeczny wymiar. Wskazał, że nie ma jakiegoś stałego, niezmiennego ustroju własności, zaznaczył jednak, że w ujęciu historycznym formy własności ulegają zmianie, czym uzasadnił możliwość interwencji władzy w omawianą kwestię. Podkreślił, że państwo nie może pozbawiać człowieka prawa do posiadania²², raczej przeciwnie – powinno je zabezpieczać i bronić, ukierunkowując ku dobru wspólnemu²³.

W papieskim dokumencie zostały określone normy dotyczące polityki płacowej, których przestrzeganie stwarza podwaliny do sprawiedliwego wynagrodzenia. Papież sformułował następujące postulaty: a) robotnik ma prawo do rodzinnej płacy, która umożliwia utrzymanie swojej rodziny, b) uposażenie i oczekiwania pracownicze dotyczące postulatów płacowych mają uwzględniać kondycję finansową przedsiębiorstwa, c) regulacje dotyczące płac powinny uwzględniać czynniki zewnętrzne wpływające na ogólną sytuację ekonomiczną kraju, po ich uwzględnieniu mają prowadzić do zmniejszania dysproporcji płacowych wewnątrz

²⁰ K. Ziolo. *Kryzys społeczno-gospodarczy*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 9. Red. A. Szostek [i in.]. Lublin 2002 s. 1432-1433.

²¹ K. Belch. *Katolicka nauka społeczna* s. 73.

²² Przez «posiadanie» należy rozumieć system indywidualnej własności.

²³ J. Majka. *Nauka społeczna Kościoła, jej charakter i miejsce w orędziu ewangelicznym*. W: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*. Cz. 1. Red. M. Radwan [i in.]. Rzym – Lublin 1996 s. 36.

przedsiębiorstwa, d) wynagrodzenie powinno kształtować się na takim poziomie, aby robotnik miał możliwość gromadzenia oszczędności i budowania kapitału rodzinnego²⁴.

3. *MATER ET MAGISTRA* (1961)

Dynamika przemian gospodarczych po drugiej wojnie światowej otworzyła przed wspólnotą ludzką możliwości o nieprzewidywalnej, wręcz nieskończonej perspektywie. Rozwój myśli technicznej i nowe osiągnięcia obejmujące wiele dziedzin życia przyniosły dużo satysfakcji, ale w omawianej materii pojawiły się również nowe zagadnienia.

Napisana przez Jana XXIII w 1961 r. encyklika *Mater et Magistra* była głosem Kościoła wobec zmieniającej się rzeczywistości. Papież zauważył, że sytuacja współczesna różniła się bardzo od warunków życia w przeszłości, a zmiany, które zaszły na przestrzeni ostatnich dwóch dekad, dotyczyły

[...] nie tylko sytuacji wewnętrznej poszczególnych państw, lecz także stosunków międzynarodowych²⁵.

Fundamentem, na którym należało oprzeć życie społeczne i polityczne, było uznanie osoby ludzkiej – ze względu na jej naturalną i nadprzyrodzoną godność – za podstawowy podmiot, zasadę i cel ludzkiego działania²⁶. Dokument był inspiracją do wprowadzenia myśli chrześcijańskiej w budowaną na ziemi społeczność.

Papież dostrzegł wiele pozytywnych zmian: postęp naukowy i techniczny, rozwój ubezpieczeń i zabezpieczeń społecznych, wzrost dobrobytu społecznego. Rozkwit edukacji i wykształcenia był procesem pełnym nadziei, umożliwiał bowiem zmniejszanie różnic klasowych i kształtował wrażliwość społeczną. W zakresie zmian politycznych wymienić należy otwarty dostęp do funkcji publicznych niezależny od majątkowego statusu, zwiększenie interwencjonizmu państwowego, dekolonizację Azji i Afryki, powstawanie organizacji międzynarodowych²⁷.

Nowym fenomenem, na który zwrócił uwagę Jan XXIII, było zjawisko „uspołecznienia”²⁸. Wzrastająca współzależność międzyludzka w zakresie aktywności życiowej, realizowanej na polu prywatnym i zawodowym, oddziaływała na osobowy rozwój każdego człowieka. Papież pozytywnie postrzegał to zjawisko, uważał, że

²⁴ Tamże s. 36-37.

²⁵ MM 5.

²⁶ Z. Skwierzyński. *Doktryny i systemy społeczno-gospodarcze i polityczne a personalizm*. Lublin 2006 s. 13.

²⁷ M. Zięba. *Papieże i kapitalizm*. Kraków 1998 s. 28.

²⁸ MM 2.

Umożliwia ono bowiem realizację wielu praw osoby ludzkiej, zwłaszcza w życiu gospodarczym i społecznym. Dotyczy to w szczególności zabezpieczenia środków utrzymania, opieki zdrowotnej, upowszechnienia i podniesienia poziomu wykształcenia podstawowego, odpowiedniego przygotowania zawodowego, poprawy sytuacji mieszkaniowej, warunków pracy i należytego odpoczynku, a wreszcie godziwych rozrywek²⁹.

Proces ten, w odniesieniu do podmiotów prywatnych i państwowych, musi być oparty na zdrowej moralności i poszanowaniu autonomii osoby. Jeśli te zasady będą przestrzegane, to

Należy nawet żywić nadzieję, że będzie on pomyślnie wpływał nie tylko na rozwój i doskonalenie wrodzonych człowiekowi wartości, lecz także na zacieśnianie więzów zgodnego współżycia społeczności ludzkiej³⁰.

Rozwój świadomości społecznej miał motywować osoby świeckie, aby czynnie włączały się w działalność stowarzyszeń starających się o to, aby świat był bardziej ludzki. Zasadą, którą należało się kierować, była ochrona godności osoby ludzkiej, albowiem,

[...] przyczyną i celem wszystkich instytucji społecznych są poszczególni ludzie, zdolni z natury do życia społecznego i wyniesieni do porządku tych wartości, które naturę przewyższają i przewyciężają³¹.

Papież przypomniał również, że wierni w swojej aktywności mają się kierować wskazaniami katolickiej nauki społecznej:

Zasady nauki społecznej wprowadza się zazwyczaj w życie w trzech kolejnych etapach: najpierw bada się, jaki jest rzeczywisty stan rzeczy, następnie dokonuje się wnikliwej oceny tego stanu w świetle wspomnianych zasad, a wreszcie ustala się, co można i należy uczynić, by podane zasady wprowadzić w życie odpowiednio do okoliczności miejsca i czasu. Te trzy etapy postępowania określa się nieraz słowami: «zbadać, ocenić, działać»³².

4. OCTOGESIMA ADVENIENS (1971)

Metodologia papieża Jana XXIII stanowiła inspirację do tego, aby z perspektywy 80. rocznicy proklamacji *Rerum novarum* na nowo odczytać jej przesłanie. Zadanie to zostało podjęte przez Pawła VI, który 14 maja 1971 r. skierował do

²⁹ Tamże

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² Tamże 3. Metodologia wskazana przez Jana XXIII stosowana jest w katolickiej nauce społecznej jako paradygmat analiz interdyscyplinarnych. Stosowana terminologia to „widzieć, oceniać, działać”. Zob. Z. Skwierzyński. *Doktryny i systemy społeczno-gospodarcze* s. 13-14.

kard. Maurice'a Roy'a, przewodniczącego Rady ds. Świeckich i Papieskiej Komisji *Iustitia et Pax*, list apostolski zatytułowany *Octogesima adveniens*. Jubileuszowa rocznica stanowiła okazję do tego, aby w nawiązaniu do duchowej łączności z poprzednikami kontynuować tradycję społecznego nauczania Kościoła.

Autor listu podjął refleksję nad ówczesnym społeczeństwem postindustrialnym. Nie zapominając o problemach, na które wskazywali jego poprzednicy, papież zwrócił uwagę na pewne zagadnienia ekonomiczne³³, których istotę należy odczytywać w szerszym kontekście cywilizacyjnym. Wśród szeregu nowych wyzwań, które dostrzegł, były m.in.: urbanizacja, złożona sytuacja młodego pokolenia, bezrobocie, dyskryminacja, emigracja, wzrost demograficzny, oddziaływanie środków masowego przekazu, dewastacja środowiska naturalnego³⁴.

Dostrzegając osiągnięcia nauki i techniki wpływające na jakość życia (sposoby poznawania pracy, odpoczynku, stosunki międzyludzkie), papież Paweł VI podkreślił znaczenie podmiotowości człowieka w odniesieniu do tych przemian. Wyrazem tego było uznanie prawa pracowników do udziału w kierownictwie i odpowiedzialności za życie gospodarcze danego przedsiębiorstwa³⁵. Autor listu zwrócił uwagę na występowanie zależności pomiędzy postępem naukowym a świadomością społeczną obywateli. Wspomniane dążenia pracownicze (do równości społecznej i udziału w zarządzaniu) to wyraz godności i wolności człowieka³⁶.

5. *LABOREM EXERCENS* (1981)

Optyka rozwoju myśli społecznej Kościoła osadzona w realiach zmieniającego się świata pracy byłaby niepełna, a nawet niezrozumiała, gdyby pominąć nauczanie Jana Pawła II. Podczas długoletniego pontyfikatu³⁷ nastąpił szereg wydarzeń o przełomowym znaczeniu. Przeobrażenia, które się w tym czasie dokonały, objęły różne płaszczyzny: w porządku religijnym – na kanwie Soboru Watykańskiego II rozwój nowej eklezjologii, w wymiarze politycznym – upadek bloku komunistycznego w Europie Wschodniej, w ujęciu kulturowym – koniec wieku.

Jan Paweł II był papieżem wielkiego formatu i twórczej aktywności. Jego posługa wpisuje się w nowy sposób duszpasterzowania, jakiego oczekiwali świat

³³ Do problemów tych papież Paweł VI zalicza: ludzkie warunki w procesie produkcji, sprawiedliwość przy wymianie dóbr i podziale bogactw, wzrost potrzeb w dziedzinie konsumpcji, udział w zarządzaniu. Zob. OA 7.

³⁴ OA 8-21.

³⁵ S. Fel. *Prawa człowieka pracy. W: Humanizacja życia gospodarczego*. Red. S. Fel, J. Kupny. Lublin 2000 s. 51-52.

³⁶ OA 22.

³⁷ Jan Paweł II pełnił posługę papieża w latach 1978-2005.

współczesny³⁸. Podczas swojego pontyfikatu papież odbył liczne pielgrzymki³⁹, zainicjował światowe dni młodzieży, rozwinął inicjatywy ekumeniczne i międzyreligijne. Jako pasterz Kościoła napisał wiele encyklik, adhortacji, listów apostolskich.

Wśród rozlicznych dzieł papieskich podejmujących problematykę pracy ludzkiej są aż trzy encykliki społeczne: *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis*⁴⁰ i *Centesimus annus*. Dwie spośród nich – *Laborem exercens* i *Centesimus annus* – wpisują się bezpośrednio w tradycję jubileuszowych publikacji nawiązujących do *Rerum novarum* Leona XIII.

Przygotowany na 90-lecie *Rerum novarum* dokument został ogłoszony z kilkumiesięcznym opóźnieniem, spowodowanym zamachem na życie Jana Pawła II⁴¹. Encyklika *Laborem exercens* pozwala całościowo spojrzeć na człowieka w kontekście jego aktywności zawodowej. Opierając swoje nauczanie o Księgę Rodzaju, papież wskazał, że praca stanowi podstawowy wymiar ludzkiego bytu. Prezentowana wykładnia uwypukla dwa obszary, które pomagają zrozumieć „naturę” pracy: przedmiotowy i podmiotowy. Podmiotem pracy jest zawsze człowiek i dlatego nie może on być nigdy traktowany jako narzędzie produkcji. Rozwój przemysłu i technologii jawi się jako sprzymierzeniec ludzkiej pracy poprzez jej ułatwienie i zwiększoną wydajność, ma jednak funkcję służebną względem człowieka i dlatego należy ją ujmować jako przedmiot ludzkiego działania⁴².

Rozważania dotyczące przedmiotowego i podmiotowego rozumienia ludzkiej aktywności umożliwiły papieżowi ukazanie duchowości ludzi pracy. Człowiek, będąc obrazem Boga, poprzez swoją pracę uczestniczy w Jego stwórczym dziele. Opis stworzenia jest równocześnie jakby pierwszą „ewangelią pracy”, ukazuje bowiem, na czym polega jej godności – uczy, że

[...] człowiek pracując, winien naśladować Boga swojego Stwórcę [...] zarówno pracując, jak i odpoczywając⁴³.

³⁸ Zob. KDK 23.

³⁹ Według danych watykańskich odbył 134 pielgrzymki, w tym 104 pielgrzymki zagraniczne, odwiedził ponad 130 krajów i około 900 miejscowości. Szczegółowe informacje o podróżach apostolskich znajdują się na portalu dedykowanym Janowi Pawłowi II. <https://web.archive.org/web/20150116025321/http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/travels/index.htm> [dostęp: 27.05.2021].

⁴⁰ Jan Paweł II. *Encyklika Sollicitudo rei socialis* (30.12.1987) [dalej: SRS].

⁴¹ Do zamachu doszło w Rzymie, 13 maja 1981 r.

⁴² LE 5.

⁴³ W. Rzucidło. *Związki między pracą a kulturą na podstawie encykliki Jana Pawła II Laborem exercens*. Praca doktorska z teologii pastoralnej napisana pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Waldemara Irka. Wrocław 2010 s. 56. <<https://www.dbc.wroc.pl/Content/12186/PDF/Rzucidlo.pdf>> [dostęp: 27.05.2021].

Działania podejmowane przez człowieka w wymiarze fizycznym i intelektualnym są w jakiś sposób naznaczone trudem. Przez trud i świadome działanie człowiek może zjednoczyć się z Chrystusem i stać się współuczestnikiem Jego krzyża⁴⁴.

6. CENTESIMUS ANNUS (1991)

Setna rocznica opublikowania *Rerum novarum* Leona XIII była okazją do tego, aby w nowym świetle spojrzeć na zagadnienia społeczne. Encyklika Jana Pawła II *Centesimus annus* zawiera syntezę dotyczącą społecznego nauczania Kościoła. Papież zachęcił do całościowego spojrzenia na to nauczanie, podejmowane od czasu *Rerum novarum*. Przypominając genezę napięć społecznych, powrócił do konkretnych rad i wskazań poprzednich papieży, ukierunkowanych na ich rozwiązanie. Historia ludzkości, zawężona do ostatnich 100 lat, jest dowodem wielkiego postępu całej rodziny ludzkiej, ale również krętych dróg naznaczonych cierpieniem i nierównością społeczną, wynikającą z prowadzenia niesprawiedliwej polityki i dystrybucji dóbr.

Jan Paweł II ukazał doktrynalną ciągłość stuletniego nauczania Kościoła. W nawiązaniu do podstawowych zasad dotyczących chrześcijańskiej organizacji społecznej i politycznej, papież przypomniał o tzw. zasadzie „solidarności”⁴⁵; mówił o niej wielokrotnie Leon XIII, nazywając ją „przyjaźnią”⁴⁶; Pius XI używał tu równie znamiennej określenia: „miłość społeczna”⁴⁷, zaś Paweł VI, włączając do tego pojęcia ówczesne wymiary kwestii społecznej, mówił o „cywilizacji miłości”⁴⁸.

Perspektywa, w której Jan Paweł II ukazał istotę społecznego nauczania Kościoła, zakorzeniona jest w spotkaniu Boga i człowieka. Uznanie Boga w każdym człowieku i odkrycie człowieka w Bogu stanowi warunek autentycznego rozwoju. Wielowątkowe i analityczne ujęcie *res novare* (nowych spraw, nowych problemów) – z akcentem na pozytywny zwrot, jaki dokonał się w 1989 r., czyli po upadku systemu komunistycznego w Europie Wschodniej – zawiera przychylną ocenę demokracji i wolnego rynku, rozwijającego się w ramach niezbędnej solidarności⁴⁹.

Rozwój technologiczny przyczynia się do zmiany warunków życia, ale również generuje nowe problemy, które wynikają z wciąż istniejących dysproporcji społecznych, ekonomicznych i gospodarczych. Człowiek żyjący w konkretnej

⁴⁴ K. Belch. *Katolicka nauka społeczna* s. 106.

⁴⁵ SRS 38-40.

⁴⁶ RN 18.

⁴⁷ QA 89.

⁴⁸ Zob. Paweł VI. *Homilia wygłoszona z okazji zakończenia Roku Świętego* (25.12.1975). „Acta Apostolicae Sedis” 68:1976 s. 145.

⁴⁹ *Nauka społeczna w naszych czasach: rys historyczny*. W: *Kompendium nauki społecznej Kościoła*. Red. K. Ryczan [i in.] Kielce 2005 s. 68-69 p. 103.

rzeczywistości chciałby tak przeżywać swoją aktywność zawodową, aby obok wykonywanej pracy mógł korzystać z dobrodziejstw będących jej następstwem i w ten sposób z czerpać radość z życia⁵⁰.

Współczesne uwarunkowania dotyczące pracy diametralnie różnią się od tych z przeszłości. W poprzednich wiekach podstawowym kryterium umożliwiającym jej wykonanie była siła mięśni, a źródło utrzymania siebie i bliskich stanowiła rola. Wokół tej lokalnej przestrzeni koncentrowało się życie społeczne. Dzisiejszy model, osadzony na zaawansowanych technologiach, wymaga często specjalistycznych kwalifikacji, dyspozycyjności oraz osobowych predyspozycji do pracy zespołowej. Wraz z postępem następuje zmiana formy wykonywanej pracy, ale natura człowieka pozostaje ta sama. Współpraca z innymi wymaga przestrzegania pewnych elementarnych zasad etycznych, co przynosi dobro jednostce i całej społeczności⁵¹. Panorama historyczna ostatniego stulecia jest jasną kartą postępu techniczno-ekonomicznego, naznaczonego ciemnymi przebarwieniami wynikającymi z błędnie rozumianej koncepcji człowieka. Należy pamiętać o tym, że proces rozwoju społeczno-gospodarczego nie jest celem sam w sobie. Winien on pozostawać w służbie człowieka, umożliwiając jego integralny rozwój.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione w artykule wybrane zagadnienia z zakresu koniunktury pracy w społeczeństwie posttradycyjnym ukazują ważność i aktualność nauki społecznej Kościoła. Każda epoka ma swoje sukcesy i wyzwania, których rozwiązanie może służyć społeczeństwu. Zastanawiać może realizm oraz trafność wskazań, jakie w kwestiach społecznych udzielane były przez kolejnych papieży. Ich zaangażowanie na polu społecznym można porównać do „[...] ojca rodziny, który ze swego skarbcza wydobywa rzeczy nowe i stare” (Mt 13,51). Orędzie ewangeliczne stanowi źródło, z którego może czerpać każdy, kto pragnie budować lepszy i sprawiedliwszy świat. Zaproszenie to skierowane jest do wszystkich ludzi dobrej woli. Nauczanie Kościoła inspiruje i pomaga odkrywać te prawa, których przestrzeganie

⁵⁰ Papież zwraca uwagę, że określanie i kreowanie potrzeb konsumpcyjnych jest ekspresją przeświadczeń antropologicznych, „[...] w sposobie powstawania i określania nowych potrzeb zawsze się wyraża mniej lub bardziej słuszna koncepcja człowieka i jego prawdziwego dobra [...] ujawnia się określona kultura [rozumiana] jako ogólna koncepcja życia”. CA 36; zob. F. Kampka. *Homo conumens w świecie wartości moralnych i społecznych*. W: Jan Paweł II. *Centesimus annus. Tekst i komentarze*. Red. F. Kampka, C. Ritter. Lublin 1998 s. 313 i nn.

⁵¹ Prof. B. Drożdż grupuje podstawowe zasady życia społecznego w sposób następujący: zasady formalne (prawda, godność osoby ludzkiej), zasady bytu społecznego (pomocniczość, dobro wspólne, solidarność), zasady określające funkcjonowanie społeczne (sprawiedliwość, miłość społeczna). Zob. B. Drożdż. *Siedem podstawowych zasad etyczno-społecznych*. Legnica 2015 s. 5 i nn.

może uczynić świat „bardziej ludzkim”. Niech te wybrane myśli stanowią inspirację do podążania za wskazaniem pasterzy Kościoła, aby budując swoje życie na chrześcijańskich zasadach, kierować się nimi w życiu osobistym, społecznym i zawodowym.

BIBLIOGRAFIA

- Bartnik Cz., *Nauka społeczno-polityczna Kościoła*. Lublin 2008.
- Belch K., *Katolicka nauka społeczna*. Sandomierz 2020.
- Bernaciak J., *Miłość i sprawiedliwość*. Kraków 2019.
- Cuda J., *Praktyczno-społeczne kryterium wiarygodności objawionego sensu historii. Analityczno-syntetyczne studium inspirowane paradygmatem nowej teologii praktycznej*. Katowice 1999.
- Drożdż B., *Posługa społeczna Kościoła*. Legnica 2009.
- Drożdż B., *Siedem podstawowych zasad etyczno-społecznych*. Legnica 2015.
- Engels F., Marks K., *Manifest komunistyczny*. Warszawa 2008.
- Fel S., *Prawa człowieka pracy*. W: *Humanizacja życia gospodarczego*. Red. S. Fel, J. Kupny. Lublin 2000 s. 45-56.
- Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus* (1.09.1991).
- Jan Paweł II, *Encyklika Laborem exercens o pracy ludzkiej* (14.09.1981).
- Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis* (30.12.1987).
- Jan XXIII, *Encyklika Mater et Magistra o współczesnych przemianach społecznych w świetle nauki chrześcijańskiej* (15.05.1961).
- Kampka F., *Homo consumens w świecie wartości moralnych i społecznych*. W: *Jan Paweł II. Centesimus annus. Tekst i komentarze*. Red. F. Kampka, C. Ritter Lublin 1998 s. 309-324.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 1994.
- Leon XIII, *Encyklika Rerum novarum* (15.05.1891).
- Majka J., *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*. Rzym 1986.
- Majka J., *Nauka społeczna Kościoła, jej charakter i miejsce w orędziu ewangelicznym*. W: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*. Cz. 1. Red. M. Radwan [i in.]. Rzym – Lublin 1996 s. 11-58.
- Nauka społeczna w naszych czasach: rys historyczny*. W: *Kompendium nauki społecznej Kościoła*. Red. K. Ryczan [i in.]. Kielce 2005 s. 57-69.
- Paweł VI, *Homilia wygłoszona z okazji zakończenia Roku Świętego* (25.12.1975). „Acta Apostolicae Sedis” 68:1976 s. 145.
- Paweł VI, *List apostolski Octogesima adveniens* (14.05.1971).
- Pius XI, *Encyklika Quadragesimo anno o odnowieniu ustroju społecznego i dostosowaniu go do normy prawa Ewangelii* (15.05.1931).
- Rodak P., *Antropologia historii / antropologiczna historia w Polsce. Pojęcie – dziedzictwo – perspektywy*. „Rocznik Antropologii Historii” 1:2011 nr 1-2 s. 233-269.
- Rzucidło W., *Związki między pracą a kulturą na podstawie encykliki Jana Pawła II Laborem exercens*. <<https://www.dbc.wroc.pl/Content/12186/PDF/Rzucidlo.pdf>> [dostęp: 27.05.2021].

- Skwierzyński Z., *Doktryny i systemy społeczno-gospodarcze i polityczne a personalizm*. Lublin 2006.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965).
- Władek Z., *Podstawy etyki życia gospodarczego w katolickiej myśli społecznej*. Warszawa 2012.
- Zadroga A., *Katolicka myśl ekonomiczno-społeczna wobec fundamentalnych założeń ekonomii głównego nurtu*. Lublin 2018.
- Zięba M., *Papieża i kapitalizm*. Kraków 1998.
- Zioło K., *Kryzys społeczno-gospodarczy*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 9. Red. A. Szostek [i in]. Lublin 2002 s. 1432-1433.

Streszczenie: Każda społeczność potrzebuje zasad, które organizują jej wspólnotowe życie. Kościół katolicki stoi na straży integralnego rozwoju i towarzyszy człowiekowi w każdej epoce i kulturze. W oparciu o głoszoną Ewangelię pomaga budować lepszy świat z poszanowaniem zasad: dobra wspólnego, pomocniczości i solidarności. Artykuł ukazuje realizację tego zadania poprzez analizę społecznego nauczania Kościoła w wybranych kontekstach historycznych.

Słowa kluczowe: katolicka nauka społeczna, przyrodzona godność osoby, rozwój ludzki i społeczny, przemiany społeczne, teologia pracy, zasady życia społecznego.